

Jana DEMELOVÁ

TERMÍNY OZNAČUJÚCE SÚRODENCŮV RODIČOV A ICH PARTNEROV V ZÁPADOSLOVANSKÝCH A JUŽNOSLOVANSKÝCH JAZYKOCH

*Terms for Parent's Siblings and Their Partners
in West and South Slavic Languages*

Keywords: kinship terminology, aunt, uncle, West Slavic languages, East Slavic languages

Contact: Masarykova univerzita; demelova@phil.muni.cz

Úvod

Cieľom tejto práce je poskytnúť podobný prehľad o súčasnej situácii v oblasti označovania súrodencov rodiča a jeho partnera v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch (konkrétne v slovenčine, češtine, poľštine, slovinčine, chorvátčine, srbčine, bulharčine a macedónčine). Na základe podrobného skúmania etymológie i situácie v týchto jazykoch ponúkame podrobný prehľad o vývoji tejto časti terminológie, pričom situáciu zároveň overujeme v národných jazykových korpusoch. Na základe dát z korpusov potom môžeme potvrdiť či vyvrátiť predpoklady o využívaní určitých termínov, a zachytiť aktuálny stav terminológie (ktorý je v slovníkoch často zastaraný).

Hlavným predpokladom tejto práce je, že terminológia označujúca príbuzných v nepriamej (teda o. i. súrodencov rodičov) a nepokrvnej línii (o. i. partnerov súrodencov rodičov) sa z dôvodu zmeny štruktúry spoločnosti a nárokov na príbuzenstvo výrazne mení, a to smerom k nižšej potrebe rozlišovania jednotlivých príbuzných. Predpokladáme teda, že termíny označujúce jednotlivých príbuzných, či už matrilineárnych či patrilineárnych, pokrvných či nepokrvných, sa budú v skúmaných jazykoch približovať, zamieňať a zjednodušovať. Pôvodné odlišenie matrilineárnych a patrilineárnych, pokrvných a nepokrvných príbuzných totiž – podľa našich predpokladov – nie je pre hovorcov jazyka nijak dôležité, čo sa musí prejaviť aj v jazyku.

Pôvod termínov

Termíny označujúce súrodencov rodičov možno jednoducho rozdeliť podľa pohlavia a čiastočne linearity. Pre mužských príbuzných v tomto vzťahu fungovalo už v praslovančine odlišenie matrilineárneho (***ujь**) a patrilineárneho (*stryjь) brata rodiča, pričom toto rozdelenie sa do istej miery zachováva v niektorých zo skúmaných jazykov dodnes. V prípade ženského príbuzného je situácia jednoduchšia, keďže už v praslovanských dobách (a možno i praindoeurópskych) bol termín pre matrilineárnu a patrilineárnu tetu spoločný (psl. *teta). Niektoré zo skúmaných jazykov sa však pod vplyvom iných jazykov od tohto prístupu odkláňajú, ako bude ukázané nižšie.

Ako sme už naznačili, pôvod termínov označujúcich súrodencia rodiča možno hľadať už v dobách praslovanských, prípadne praindoeurópskych. Patrilineárny mužský termín zrejme pochádza z pie. *ptrū-jo-s, čo sa spája s pie. *patēr (ide teda o priamy odkaz na otcovskú líniu). Trochu problematickou časťou etymológie je v tomto prípade zmena **pst-* > *st-*, keďže takáto zmena je pomerne zriedkavá (Machek 2010: 584). Na druhej strane stojí matrilineárny mužský príbuzný, ktorého označenie pochádza z pie. **auo-* „starý otec z matkinej strany“ (Králik 2015: 640). Význam „matkin brat“ pre preto zrejme až druhotný.

Označenie matkinej i otcovej sestry zrejme napodobuje lalický pôvod iných príbuzenských termínov, pričom skutočnosť, že ide o dospelými vytvorený a deťom až vnútený termín, dokazuje skutočnosť, že obsahuje vokál *e* (a nie očakávané *a*).

I keď sa väčšina jazykov drží aspoň do istej miery (s prípustnou mierou zjednodušenia) uvedenej pôvodnej terminológie, objavujú sa lokálne aj inovácie. Najvýraznejšou je zrejme temer plné nahradenie termínu pre ženskú príbuznú v tomto vzťahu v Bulharčine termínom *леля*, ktoré ale zrejme vzniklo podobne ako vyššie uvedené *teta*. Druhou, i keď menej výraznou výnimkou, je prijímanie termínov s pôvodom v iných, neslovanských jazykoch, v južnoslovanskej vetve – uvedme chorvátske *barba* či *dondo* (z taliančiny), srbské *amidža* (z turečtiny), prípadne širšie rozšírené bulharské a macedónske (a čiastočne aj srbské) *чучо*, rovnako z turečtiny. Z neslovanských jazykov, konkrétne maďarčiny, čerpá aj slovenská inovácia vo forme *báčik/báči*.

Nepokrvné príbuzenstvo sa následne označuje termínmi odvodenými od označenia pokrvných príbuzných, a to najmä pri pomenovávaní ženských príbuzných (napr. slk. *stryná*, srb. *strina*). Čiastočne to platí aj pri pomenovávaní mužských príbuzných (pol. *pociot*, slo. *tetak*), i keď variabilita je v tejto oblasti výrazne väčšia. V zásade možno povedať, že termíny v tejto oblasti, teda oblasti pomenovávania prižených mužov, narážajú na výrazné odchýlky a nejednotnosť, a to nie len pri

porovnaní jednotlivých jazykov navzájom, ale i regionálne. V jednom jazyku sa preto môžeme stretnúť s viacerými termínmi, často nejednoznačného charakteru, ktoré sa aplikujú na viacero rôznych príbuzných (priženených mužov – teda manželov sestier, tiet, dcér a podobne). Najčastejšie sú tieto termíny odvodené od skutočnosti sobáša (slk. *svák*, bulh. *свако*).

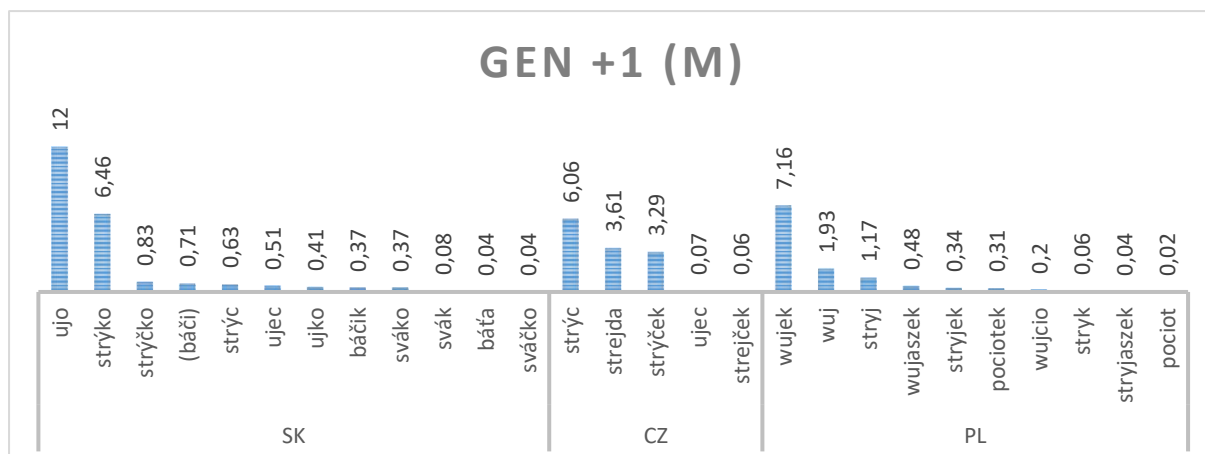
Termíny označujúce súrodencov rodičov a ich partnerov

Na základe korpusového skúmania a získaných dát môžeme stav v jednotlivých jazykoch preskúmať podrobnejšie. V západoslovanských jazykoch vidíme všeobecnú tendenciu k preferencii jedného z dostupných termínov pre mužského príbuzného. V prípade češtiny je situácia jednoznačná, keďže výskyt termínu pôvodne určeného pre matkinho brata (*ujec*) je oproti termínu pre otcovho brata (*strýc*, *strejda*, *strýček*) je len 0,5 %. Poľština naproti tomu preferuje termín pôvodne vyhradený pre matkinho brata (*wujek*, *wuj*, *wujaszek*), jeho dominancia nie je ale absolútna, keďže termíny pôvodne vyhradené pre otcovho brata (*stryj*, *stryjek*, *stryk*) dosahujú výskytu až 16,5 %.¹ Slovenčina sa javí byť v tomto súboji najviac vyrovnanou, i keď rovnako ako poľština preferuje termín pôvodne určený matkinmu bratovi (*ujo*, *ujec*, *ujko*). Termín *strýko* (*strýčko*, *strýc*) však dosahuje až 61 % z výskytu dominantného termínu. Uvedené naznačuje, že všetky západoslovanské jazyky sa vydali cestou k zjednodušeniu terminológie a upúšťajú od rozlišovania patrilinárnych a matrilinárnych príbuzných. Najmenej zrejماً je táto skutočnosť v slovenčine, avšak i tu je dominancia jedného z termínov zrejماً. Zmätenie pôvodného významu potom dokladajú slovníky, ktoré uvádzajú termíny *ujec* a *strýc* ako synonymá (Ujo. *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*). Práca Jozefa Kohúta z roku 1883 však dokladá, že pred vyše storočím boli termíny ešte významovo odlišné (Kohút 1883: 200–201).

Termíny určené nepokrvným príbuzným v mužskej línii sa v západoslovanských jazykoch ukazujú byť málo využívanými, pričom čeština je opäť najviac vyhradeným z jazykov – v korpusoch sa neukázali ani stopy pôvodných termínov. Situácia v slovenčine a poľštine nie je veľmi odlišná, i keď v týchto jazykoch termíny *sváko* (v slovenčine) a *pociotek* (v poľštine) zaujímajú hodnoty nad 0,3 i. p. m.²

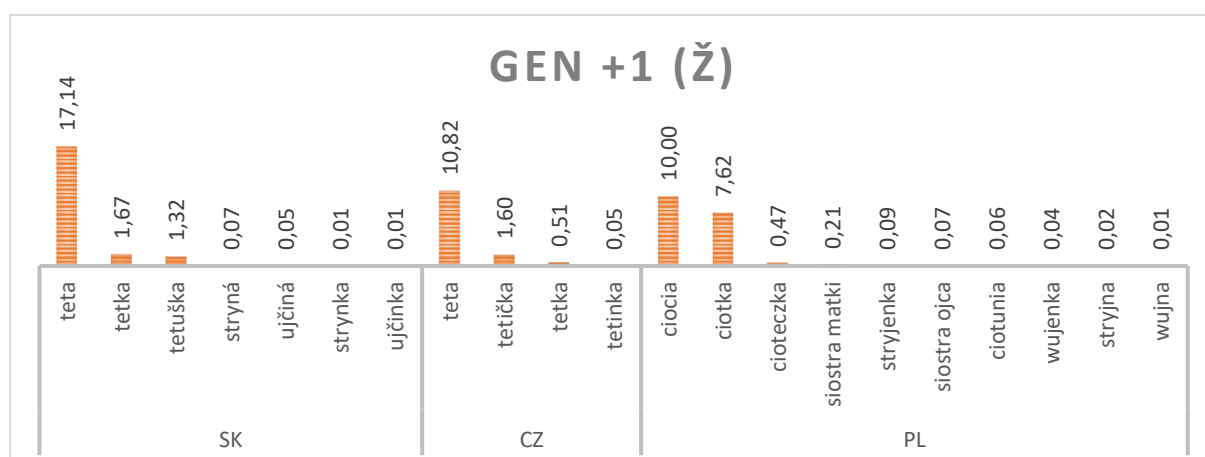
¹ Uplatňujú sa najmä v rurálnych oblastiach (Parkin 1995: 144).

² Jednotiek na milión výskytov. Ide o jednotku, ktorá vyjadruje, ako často sa priemerne termín nachádza v jednom milióni jednotiek jazyka. Toto vyjadrenie považujeme za účelné najmä pre možnosť porovnateľnosti medzi rôzne veľkými korpusmi. Všetky grafy v tejto práci vyjadrujú hodnoty i. p. m.

Pomenovávanie ženských príbuzných v tejto kategórii je výrazne jednoduchšie, pričom evidujeme vyšší výskyt deminutívnych variant. Jediným výkyvom oproti očakávaniu sú poľské opisné formy *siostra matki* či *siostra ojca*, ktoré ale nie sú príliš časté (s hodnotami 0,21 i. p. m., resp. 0,07 i. p. m.).

V západoslovanských jazykoch sa rovnako neprejavili nijak výraznejšie pôvodné termíny pre manželku otcovho či matkinho brata. Čeština nevykazuje ani stopy týchto termínov, výskyt v slovenčine a poľštine je na úrovni stotín i. p. m., teda v jednotkách výskytov. Jednoznačne môžeme potvrdiť, že pôvodné termíny sú vo všetkých západoslovanských jazykoch eliminované v prospech pokrvných termínov (pôvodne vyčlenených matkinej či otcovej sestry), prípadne v prospech opisných pomenovaní, ak je nutné rozlíšenie zachovať.

V oblasti južnoslovanských jazykov je situácia mierne odlišná. Okrem slovinčiny, ktorá jednoznačne preferuje termín *stric* (*striček*) existujú vo všetkých skúmaných jazykoch deliace línie medzi viacerými termínmi. V prípade srbčiny

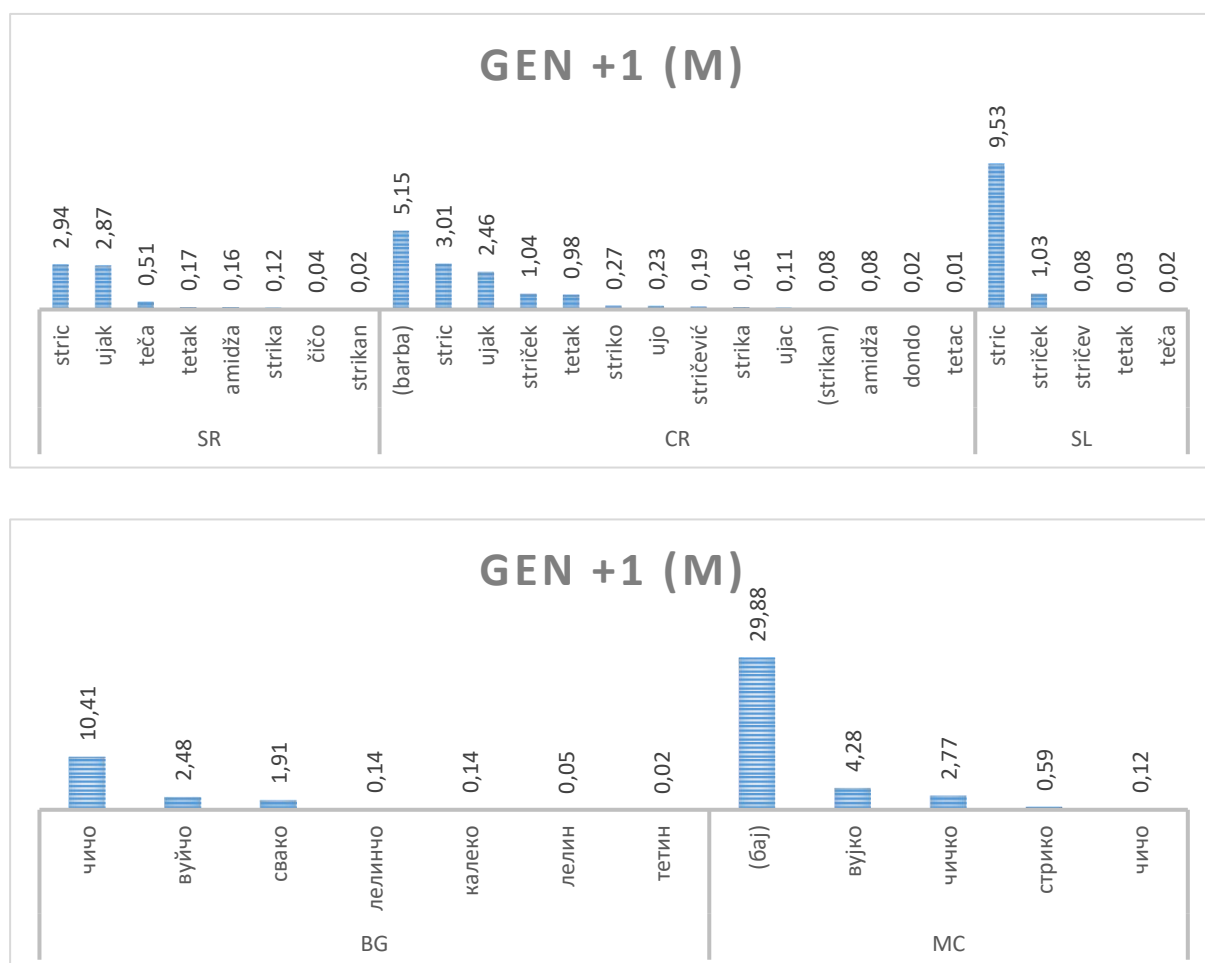
a chorvátčiny ide o termíny *stric* (*striko*, *strika*) a *ujak* (*ujac*). V srbčine i chorvátčine sú pomery týchto termínov temer vyrovnané, s miernou preferenciou termínu *stric*, ktorá však môže byť spôsobená ako štatistickou chybou, tak mimojazykovými vplyvmi. Srbčina a chorvátčina, ako sme už spomínali vyššie, využívajú aj široký fond ďalších termínov, najčastejšie prebraných z iných jazykov.³ Ich výskyt sa v korpusoch však neukázal byť významným. Najviac využívaným sa javí byť termín *barba*, zachytený v chorvátčine, ktorý má ale primárne iný význam, preto ho uvádzame v zátvorke.

Na označovanie nepokrvných príbuzných využíva táto západná vetva južnoslovanských jazykov najmä termíny odvodené od označenia pokrvnej príbuznej (matkinej či otcovej sestry) – v srbčine a slovinčine ide o termíny *teča* či *tetak*, i keď v slovinčine je ich výskyt minimálny, v chorvátčine opäť *tetak* a *tetac* (druhý variant však marginálne). Výskyt týchto termínov je síce nižší ako v prípade označenia pokrvných príbuzných, to však môže byť spôsobené aj mimojazykovými skutočnosťami (menší kontakt, menší počet týchto príbuzných – nie všetky tety sa vydávajú, a podobne).

Východná vetva južnoslovanských jazykov, na druhej strane, využíva v značnej miere termíny *чичо* (bulh.) a *чичко* (mac.). V bulharčine tento termín plne nahradil pôvodné označenie otcovho brata (Чичо. *Речник на българския език*). Vzhľadom na výrazne nižší výskyt termínu *вуйчо* (24 % oproti termínu *чичо*) však možno uvažovať o rozšírení jeho významu aj na matkinho brata. Obdobne je tomu aj v macedónčine, i keď poradie i pomery sú mierne odlišné. Macedónčina tiež do istej miery zachováva pôvodný termín pre otcovho brata, *струко*. Najčastejší, avšak polysémantický termín *бај* uvádzame opäť v zátvorke.

V prípade nepokrvných príbuzných disponuje bulharčina plejádou termínov označujúcich partnera matkinej či otcovej sestry – *свако*, *лелично*, *калеко*, *лелин*, *тетин*, okrem prvého menovaného je ich výskyt však minimálny. Hovorovo je prípustný význam „мъж на лелята“ aj v prípade termínu *вуйчо* (Вуйчо. *Речник на българския език*), dokladá to tak už vyššie spomínané stieranie rozdielu medzi pokrvnými a nepokrvnými príbuznými. Macedónčina potom vôbec nedisponuje termínmi špecificky určenými nepokrvným príbuzným.

³ Tento vplyv je najvýraznejšie badať v čakavských a kajkavských nárečiach, z očividných geografických dôvodov (Hraste 1956: 1–2).

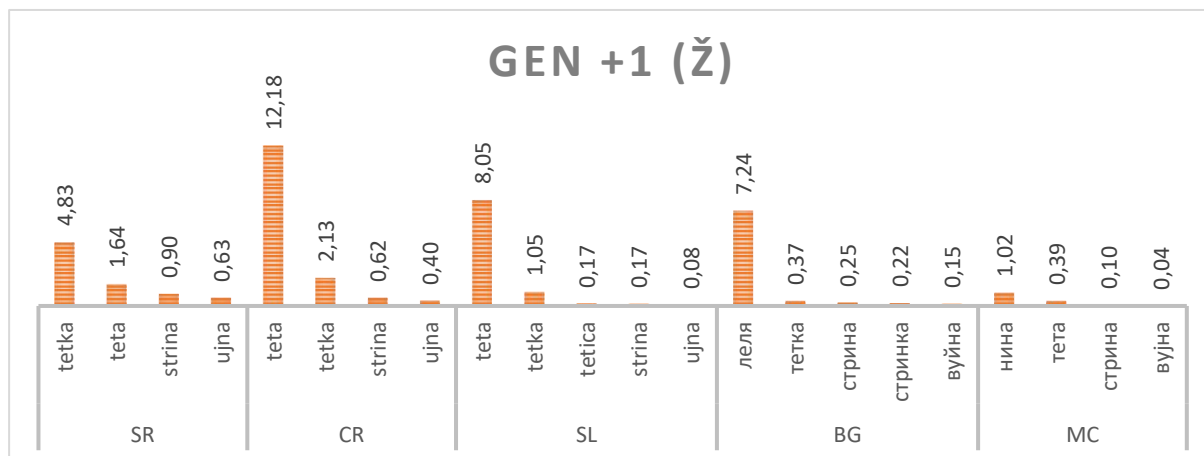

Južnoslovanské jazyky si vo všeobecnosti zachovávajú v prípade označovania ženských príbuzných v skúmanej kategórii rozdelenie na pokrvnú a nepokrvnú líniu, i keď malé výskyty práve nepokrvných označení v niektorých jazykoch napovedajú, že i tu dochádza k ich nahradeniu termínmi určenými pre pokravné príbuzné. Najvýraznejší je podiel týchto termínov (*strina*, *ujna*) vidieť v prípade srbčiny, kde spolu dosahujú asi 25 % podiel (oproti termínom *tetka*, *teta*).⁴ Chorvátčina, bulharčina a macedónčina využívajú tieto termíny výrazne menej (pomer nepokrvných termínov je 7–10 %), a slovinčina ich téměř vyradila zo svojej slovnej zásoby (2,7 %).

Pokravné príbuzné sú označované v skúmaných jazykoch bez prekvapení, s výnimkou bulharského *леля* a macedónskeho *нина*, ktoré ale vedú čo do používanosti, v prípade bulharčiny absolútne. V západnej vetve sa opäť stretávame so širokým využitím deminutívnych foriem, v prípade srbčiny dokonca dominantným. Dodajme ešte, že bosenské, kosovské a čiernohorské dialekty disponujú rozlišovaním aj medzi

⁴ Termíny *strina* a *ujna* sme sa rozhodli porovnávať spolu, a to oproti ostatným termínom určeným pokravným príbuzným. Výsledkom je teda pomer termínov pre nepokravné príbuzné v pomere k termínom pre pokravné.

matkinou a otcovou sestrou, prebraným z neslovanských jazykov, napr. v Čiernej Hore v podobe *teza* a *hala* (Бјелетић 1994: 202).

Ako sme ukázali vyššie, skúmané jazyky vykazujú výraznú tendenciu k zjednodušeniu. V prípade západoslovanských jazykov a slovinčiny sa rozdiel medzi pokrvným a nepokrvným, rovnako ako matrilineárnym a patrilineárnym príbuzenstvom plne stiera (i keď v slovenčine ešte nie je definovaný jediný používaný termín pre označenie brata jedného z rodičov). Na druhej strane, rozdiel medzi patrilineárnymi a matrilineárnymi príbuznými stále do istej miery zachovávajú južnoslovanské jazyky (okrem slovinčiny). I v nich ale badať výrazne menší výskyt termínov pre nepokrvných príbuzných (čo ale môže byť spôsobené mimojazykovými vplyvmi). Možno sa domnievať, že pokiaľ bude zachovaný rozdiel medzi otcovým a matkiným bratom, nebude možné ani zotrieť rozdiel medzi takýmto pokrvným príbuzným a tým nepokrvným (hovorca jazyka by narazil na problém ku ktorému z termínov sa v prípade nepokrvného príbuzného prikloniť).⁵ Toto do istej miery potvrdzuje aj situácia v prípade označovania ženských príbuzných, kde rozdiel medzi matrilineárnou a patrilineárnou tetou neexistuje, a výskyt termínov pre nepokrvnú príbuznú je výrazne menší ako v prípade mužských príbuzných.

Na záver ešte dodajme, že vplyv iných jazykov sa ukázal byť minimálnym, a to s výnimkou bulharčiny a macedónčiny (*чичо, чичко*). Rovnako lokálne inovácie sa prejavili len v týchto jazykoch (*леля, нина*), čo môže súvisieť s ich analytickým charakterom.

⁵ Možno predpokladať, že v južnoslovanských jazykoch, ak budú postupovať smerom k zjednodušeniu, prevládne rovnako ako v západoslovanských jazykoch pôvodne termín určený pokrvnému príbuznému. Aj z oblasti príbuzenskej terminológie sú však známe prípady, kedy bol celý systém plne nahradený termínom prevzatým z iného jazyka namiesto toho, aby bol využitý jeden z existujúcich termínov (napr. slk. či čes. *švager / švagr*).

Záver

Na základe vyššie uvedeného môžeme potvrdiť, že zmeny v oblasti nepriameho a nepokrvného príbuzenstva v generácii +1 (od ega) jednoznačne prebiehajú, i keď v každej zo skúmaných vetiev iným spôsobom. Západoslovanské jazyky (a slovinčina) sa vydali smerom k výraznému zjednodušeniu terminológie, pričom južnoslovanské jazyky zachovávajú rozdiely medzi matrilineárnymi a patrilineárnymi, rovnako ako pokrvnými a nepokrvnými príbuznými. Najmä v druhej kategórii však môžeme na základe výsledkov z korpusového skúmania predpokladať určité zjednodušenie, najmä v prípade označovania ženských príbuzných.

Rozlišovanie matkinho a otcovho brata v jazyku môže súvisieť so špecifickou pozíciou matkinho brata v živote jej detí. Alexander Pashos vysvetľuje túto špecifickú pozíciu výraznejšími väzbami žien na svoju orientačnú rodinu. V posledných desaťročiach sa však stretávame so zmenšovaním významu príbuzenských väzieb, ktoré sú nahrádzané alternatívnymi štruktúrami, najčastejšie inštitucionálneho charakteru. To znamená, že v prípade posilňovania či udržiavania inštitucionálnych nástrojov, ktoré rodinu zabezpečujú a nahrádzajú tak pôvodne príbuzenstvu vyhradené úlohy (opatera detí či starých, sociálne zabezpečenie a pod.), bude zrejme pokračovať aj stieranie rozdielov medzi jednotlivými príbuznými, a tým aj rozdielov v jazyku.

Summary

This paper discusses kinship terminology of West and South Slavic languages, more precisely its part naming parent's siblings and their partners (husbands and wives). First part of the paper is devoted to the origin of the terms in question, while the second one is presenting outcomes of our research, based mainly on corpus data. This paper points out the main tendencies, as well as minor deviations and changes that are taking place in these languages. In the concluding part, it also discusses possible reasons of the mentioned changes.

Literatura

Bremmer, J. The Importance of the Maternal Uncle and Grandfather in Archaic and Classical Greece and Early Byzantium. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 1983 (17/50), s. 173–186.

Hraste, M. Nazivi za rodbinu i svojtu. *Časopis za kulturu hrvatskoga knjiženog jezika*. 1956 (5/1), s. 1–4.

- Kohút, J.** Rodinné názvy. *Slovenské pohľady*. 1883 (3/1), s. 200–201.
- Králik, Ľ.** *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015.
- Machek, V.** *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Lidové noviny, 2010.
- Možný, I.** O rodině – hrubý koncept elementárního přehledu. In: *Socialistický způsob života jako sociální realita: Pracovní texty symposia*. Brno: UJEP, 1982, s. 20–31.
- Pashos, A.** Asymmetric Caregiving by Grandparents, Aunts, and Uncles and the Theories of Kin Selection and Paternity Certainty: How Does Evolution Explain Human Behavior Toward Close Relatives? *Cross-Cultural Research*. 2017 (51/3), s. 263–284.
- Parkin, R.** The Contemporary Evolution of Polish Kinship Terminology. *Sociologus*. 1995 (45/2), s. 140–152.
- Ujo. *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=ujó> (2021-02-09).
- Бјелетић, М.** Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. 1994 (50), s. 199–207.
- Вуйчо. *Речник на българския език*. Sofia: Институт за български език. Dostupné z: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/вуйчо> (2021-02-09).
- Чичо. *Речник на българския език*. Sofia: Институт за български език. Dostupné z: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/чичо> (2021-02-09).
- Korpusové dáta boli získané prostredníctvom aplikácie SketchEngine. Dostupné z: <https://www.sketchengine.eu>.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0